

תמצית סיפורי העדים במשפט

(א) יישובים וגיטאות

גרמניה

בנו כהן (ישיבה מס' 14, 15). יו"ר ההסתדרות הציונית בברלין בשנים האחרונות שלפני חיסול הקהילה שם.

מצב יהודי ברלין לאחר שריפת הרייכסטאג. המאסרים הראשונים, יחידים והמונים, בכל רחבי גרמניה, ושילוחם למחנות ריכוז. נשים יהודיות מקבלות בדואר את מיכל האפר של גוויות בעליהן. במשרד הא"י – תורים ארוכים של הרוצים לעלות. גידול מספר ההתאבדויות בין היהודים, בעיקר בחוגים האקדמאיים והאינטלקטואליים. קטע מהמאמר "שאו בגאון את אות הקלון", שפורסם בעתון "די יידישה רונדשאו" – בטאון ההסתדרות הציונית. הפוגרומים שב"ליל הבדולח", אור ל-10 בנובמבר 1938, לאחר שפון-ראט, שנפצע ע"י הרשל גרינשפאן, מת מפצעיו. שריפת בתי הכנסת, יהודים ניסו להציל ספרי תורה כשהמון עומד סביב צוהל למראה.

גל הגזרות, והוצאת היהודים מחיי התרבות הרשמיים. שריפת הספרים בראשית מאי 1933. הארגונים היהודיים מתאחדים. התפילה שחיבר הרב ד"ר ליאו בק, שנשלחה לכל הרבנים בגרמניה... מי הודיע לעולם רזי אל שדי, אל אחד?... מי הטיף בעולם את מצוות הצדק...?" פגישותיו של העד עם אייכמן. אייכמן באסיפה ציונית. גירוש 10,000 יהודים, נתינים פולניים, מגרמניה. תורים ארוכים להגירה – אך מרבית השערים נעולים.

אהרון ואלטר (ישיבה מס' 15). מילדותו חבר בהסתדרות הציונית. בשנים 1933-39 ניהל את מחלקת העלייה של המשרד הא"י בברלין. בית המשרד הא"י נופץ ונבוז ב"ליל הבדולח". סרטיפיקטים – מעטים ביותר. העד השתתף במשלחת לווינה, שיצאה, לפי דרישת אייכמן, ללמוד את דרכי ארגון ההגירה וה"טיפול" בבעיות היהודים.

ד"ר פרנץ מאיר (ישיבה מס' 17). היה יו"ר בפועל של ההסתדרות הציונית ומנהל המשרד הא"י. פגישותיו של העד עם אייכמן, שרצה ללמוד את הבעיות. גירוש היהודים בעלי הנתינות הפולנית, למרות המאמצים למנעו. אימי ליל הבדולח. גם העד השתתף במשלחת לווינה לפגישה עם אייכמן. תיאור גסות התנהגותו של אייכמן. מטרתו של "המוסד המרכזי להגירת יהודים" – שוד וגזל. אייכמן דורש את המטבע הזר, שהיהודים קיבלו ממוסדות יהודיים בחו"ל.

הילדגרד הנשל (ישיבה מס' 37). בעלה של העדה, עו"ד במקצועו, היה ראש הקהילה בברלין ממרץ 1940 עד 10 ביוני 1943. העידה על גורלם של יהודי ברלין מאז ענדו את המגן-דוד לראשונה. תיארה את ריכוזם ושילוחם להשמדה. סיפרה על מקרי ההתאבדות הרבים שקרו בקהילה.

מרדכי אנסבכר (ישיבה מס' 38). יליד וירצבורג. עתה עובד ביד-ושם. ניסה להימלט מצרפניהם של הנאצים, נתפש במרתף בקלה, צרפת, כשניסה לברוח לאנגליה. לבסוף הוחזר לוירצבורג. עדותו היא סיפור על גורל ילד יהודי בגרמניה ובטרזיינשטאט. תיאר את ריכוזם של היהודים בבתיים מיוחדים, סיפר על עבודת כפייה, ועל ניסיונות של חינוך בתנאים של סכנת מוות. תיאור מזעזע של המתרחש בתחנת הרכבת בזמן השילוחים.

ד"ר קרל ארנסט גריבר (ישיבה 42,41). לפני המלחמה, ב-1939, היה כומר בקאלסדורף, פרבר מזרחי של ברלין. מופת למסירות נפש ולאחווה אנושית! סיפר על פעולותיו כשתדלן עבור היהודים במשרדי הממשלה. פחדו ופחד היהודים בימי חג ומועד. אדולף אייכמן בעיני העד, "הוא עשה עלינו רושם של גוש קרח, גוש שיש אשר לא יגע ולא יפגע בו דבר". שלוחים להשמדה. מאמציו של העד למנוע שלוח של יהודים משטטין לא נשאו פרי. סיפר גם על אנשים שעזרו לו במאמצי הצלה, והעלה על נס את פרבר הפועלים בברלין, ששם נפתחו דלתות רבות למחפשי מקלט. גבורתו של העד ונכונותו לצאת עם האנשים למחנה הרכוז. על מאמציו אלה נעצר ד"ר גריבר ונשלח למחנה. תיאר את הזעזוע שנגרם לו ולידידיו למראה המון זוגות נעלי ילדים שהגיעו למחנה דכאו.

אוסטריה

מר מוריץ פליישמן (ישיבה מס' 16). היה נשיא קק"ל, חבר בעיריית וינה וחבר נשיאות איגוד הפרוונים. סיפר על מאסרם והשפלתם של מנהיגי יהדות וינה. פגישה עם אייכמן, בה השתתף גם אדולף ביהם, מחבר הספר על תולדות הציונות. אייכמן השמיע כמה משפטים בעברית. התעללות ברב הראשי ד"ר טאגליכט. שילוחים להשמדה והודעות על פטירה. שוד דירות היהודים. התעללויות ועינויים ברחובות ובבתים. מעצרו של העד. "הרחוב היה מלא אנשים שרצו אך בחיינו ובדמנו". יציאתו של מר פליישמן מאוסטריה.

צ'כוסלובאקיה

ד"ר דוד פאול מרץ (ישיבה מס' 19). היה יו"ר ההסתדרות הציונית בצ'כוסלובאקיה ועו"ד במקצועו. העיד על גורל היהודים בפרוטוקטורט בוהמיה ומוראוויה. בין השאר סיפר על גזלת רכושם והונם של היהודים ב"מרכז להגירת היהודים" בפראג.

ואלי מלכה צימט (ישיבה מס' 19). העידה על פעולות "המרכז להגירת היהודים" בפראג תחת "פיקוחם" של הגרמנים, ועל ביקורי הנאשם שם.

מקס בורגר (ישיבה מס' 19). סיפר על גירוש היהודים מצ'כוסלובאקיה לניסקו (בפולין). הקמת מחנה ניסקו ו"נאומו" של אייכמן בפני המגורשים. יוזמת היהודים בהקמת מפעלים, כביכול, כבסיס קליטה למגורשים.

ד"ר יעקב קראטקי (ישיבה מס' 20). היה אחת הרופאים בין המגורשים מצ'כוסלובאיקה (ממרישאוסטראן) לניסקו. סיפר על גירושם של מאתיים איש מזרחה, על הנדודים ללובלין וחזרתו לניסקו. בעדותו תיאר גם את "החיים" במאריש-אוסטראו.

אייכמן ב"שליחות דיפלומטית"

משרד החוץ הגרמני מודיע במכתב זה, מ-21 במאי 1942, לצירות הגרמנית בפרשבורג (בראטיסלאווא), ש"ס"ס אוברשטורמבאנפירר אייכמן יוצא בפקודת ראש משטרת הביטחון ושירות הביטחון לימים 26-28 במאי לסלובאקיה לשם התייעצויות בקשר עם פינוי היהודים המתבצע עתה בסלובאקיה".

לא כל הזמן ישב אייכמן במשרד ההנהלה בברלין. הוא היה יוצא לעיתים תכופות אל "שדות הפעולה", אל היישובים והגיטאות, שמשם הוגלו היהודים "מזרחה", ואל מחנות הכליה שאליהם הופנו. כאן אנו רואים את אייכמן בצאתו מברלין אל בירת סלובאקיה, כדי לפקח שם אישית על הפינוי. הוא מקבל לשם כך מכתב המלצה ממשרד החוץ, כי סלובאקיה לא הייתה ארץ כבושה, אלא מדינה עצמאית וחפשית, כביכול, וכדי לבצע שם את תכנית "הפתרון הסופי", היה צורך ב"פעולה דיפלומטית". את "העזרה הדיפלומטית" נצטוותה להגיש לו הצירות הגרמנית בבראטיסלאווא.

מר ארנסט רכט (ישיבה מס' 44). היה מנהל בית דפוס גדול בפראג, וכן מנהל שני בתי חרושת לנייר. סיפר על נישולם של היהודים מרכושם וסילוקם מעמדותיהם הכלכליות, על מינויו כמנהל "רשות הנאמנות" ועבודתו תחת מרותו של גיזבר ("רשות הנאמנות" – המוסד שביצע בפקודת הנאצים את שוד הדירות היהודיות). בתי-כנסת הפכו למחסנים; בין הרכוש שנשדד – למעלה ממיליון ספרים.

פולין

עדה ליכטמן (ישיבה מס' 20). תיאור גורל היהודים בווייליצ'קא, במיילץ, ובדוביינקא (מערב גליציה), עם כיבוש הגרמנים.

צבי פחטר (ישיבה מס' 21). העיד על צעדת המוות מהרוביישוב וחלם, ב-2 בדצמבר 1939, לעבר גבול ברית-המועצות. הרוסים החזירו שרידים לשטח הכיבוש הגרמני.

יעקב גרופיין (ישיבה מס' 21). סיפר על הכנסת יהודי סאנוק (גליציה המרכזית) לגיטו, הקמת מחנה זסלוב, גירושם ושילוח. נסיעת העינויים של העד לבלז'יץ וקפיצתו מהרכבת.

נח זאבלדוביץ (ישיבה מס' 21). תיאר בעדותו נסיעה מווארשא לצ'כנוב וסיפר על גורלם של יהודי עיר זו. העד עונה קשות כדי שיגלה שמות אנשים הפוגעים בשלטון, אך עמד בעינויים ולא הלשין. הודות למעבידו הגרמני זכה בתעודה של "אריי". כ"אריי" היה מקשר בין תאי-המחתרת ומעביר

ידיעות על המתרחש. לבסוף גורש לאושוויץ (ראה על העד הזה במאמרה של רחל אורבך בחוברת זו).

ד"ר משה בייסקי (ישיבה מס' 21). מכהן עתה כשופט שלום בת"א. סיפר על גורל היהודים תחת שלטון הנאצים בעיירה דז'אלושיצה. תיאר את ריכוזם ליד העייר מייחוב, את המיון להשמדה ולעבודות כפייה, וכן את מחנה פלאשוב ליד קראקוב.

ד"ר יוסף בושמינסקי (ישיבה מס' 24). גיטו פשמישל. תיאר מזעזע של רצח תינוק בזרועות אמו. גירושים להשמדה וגילוי הבונקר שבו נחבא. העד קפץ מן הרכבת בדרך להשמדה וניצל ע"י אשה פולניה. משפחה פולניה בת 8 נפשות הוצאה להורג על שהסתירה ילדה יהודיה.

ברוך דובדבני (ישיבה מס' 26). העד סיפר כיצד זכה להציל את ספר דרשותיו של הרב קלמן קלונימוס שפירא בווארשא וקרא כמה קטעים ממנו – דרישות שדרש הרב בבית הכנסת שלו ובבית חרושת בו עבד עבודת כפייה.

פרידה מזיא (ישיבה מס' 27). תיארה את גורל היהודים בסוסנוביץ; חינוך ותרבות במחתרת; שילוחים לעבודת כפייה ולהשמדה. גבורתו של מכס בז'יסקי, פעולות המחתרת וגבורתו של הארי בלומגרוכט.

אברהם אביאל (ישיבה מס' 29). נולד בדיגלשוב, כפר של חקלאים יהודים. הגירוש לראדון. רצח היהודים "הזרים" בגיטו ראדון. רצח המונים ליד הקברות החפורים. העד נשאר יחיד ממשפחתו. יהודים הולכים ליערות.

שמואל הורוביץ (ישיבה מס' 30). מ-1922 היה בקולומיאה (גאליציה), שם עבד כחייט, מיד עם כניסת הגרמנים, ב-1941, החלו הרציחות ההמוניות. העד תיאר אקציה, בה נרצחו כל החולות בביה"ח, וילדים נזרקו מבעד לחלון. העד לא הצליח להציל את בנו מהרצח. חיסול הגיטו ומראה החורבן והמוות שבו, כשילדים שכובים מתים ברחובות ונשים תלויות בחדרים. העד נמלט משפת הקבר.

רבקה יוסלווסקה (ישיבה מס' 30). נולדה בעיירה פלבוסט-זגורודסקי, באזור פינסק. תיאר מזעזע כיצד נורתה, כשבתה בזרועותיה, ליד קבר ההמונים, לידו נרצחו משפחתה עם כל אנשי העיירה. "... הוא שאל אותי: במי לירות בראשונה – בבתך או בך? ... דם ניתז לכל עבר, עד היום כשעוברת אני ליד מזרקת מים, אני חושבת על הדם הזה שהוקז. האדמה רעדה ואני חפרתי בידים..." יצאה מבין הגויות, מתוך הבור, כשמחור הכדור שבראשה שותת דם. ראתה כיצד רצחו הנאצים את הילדים המבוהלים, שנשארו פזורים בשדה.

אברהם לוינסון (ישיבה מס' 63). העיד על רצח שבויי מלחמה יהודיים מהצבא הפולני ליד לובלין. תיאר את מצעדם, יחפים או בנעלי עץ, כשאיך בכוחם למהר ללכת.

אברהם ברמן (ישיבה מס' 63). היה בצבא הפולני כשיחידתו נפלה בשבי. את השבויים היהודיים הפרידו מהאחרים וריכזום במחנה ליד לובלין. את השבויים הוליכו בשלג ובקור ללא מזון. בדרך ללוברטוב ובשדות, בסיבות העירה, נרצחו עשרות מהם.

לאטווייה

אליעזר קרשט (ישיבה מס' 29). העיד על רצח 5,000 יהודים בריגא למחרת הכיבוש. הקמת הגיטאות, רציחות ושילוחים להשמדה בעזרת הלאטוויים. פעולות המחותרת. סופו של הגיטו.

ליאונה נוימן (ישיבה מס' 30). תיאור מסע גירוש ועינויים בן שישה ימים מווינא לריגא. כושלים, זקנים וילדים – נדונו למוות מידי. בעבודתה בגיטו ריגא ראתה העדה, כיצד גילה אב מעיל מגואל בדם של בתו הקטנה שנורתה. עינויים ורצח בגיטו ושילוחים להשמדה. לאחר שהות של 9 חודשים במחנה שטראסנהוף, הוטענה העדה עם עוד כ-335 נפשות על אניית משא. תיארה את שייט העינויים על הים הבלטי ורצח המונים על האניה.

ברית המועצות – מינסק

חיים בהרנט (ישיבה מס' 29). יליד ברלין. עתה חבר קיבוץ נען. סיפר על גורל היהודים שגורשו מברלין למינסק, בה הוקמו גיטאות ליהודים מארצות שונות. עינויים ומוות בגיטאות מינסק. רצח 30,000 יהודים בתוך הגיטו. בני ערובה. רצח בצריף נשים. עבר ממחנה ריכוז אחד למשנהו עד ששוחרר ע"י האמריקאים.

הולנד

ד"ר יוסף מלקמן (ישיבה מס' 34). נולד בהולנד, היה עורכו של השבועון הציוני ופעיל בתנועות הנוער. היה מורה ללאטינית ויוונית בגמנסיה פרטית, לא-יהודית. במאי 1957 הגיע ארצה ובשנים 1957-60 היה מנהל כללי ביד-ושם.

תיאר בעדותו את מצב יהודי אמשטרדם עם כניסת הגרמנים. מצודים וגירושים. תגובת האוכלוסיה הלא-יהודית התבטאה בשביתה כללית. הקמת ה"מוסד להגירה יהודית" ששימש מכשיר עיקרי לגירושים. העיד גם על מחנה וסטרבורג וברגן-בלזן.

שרלוטה זלצברגר (ישיבה מס' 42). סיפרה על חוסר הידיעה וחוסר האמון של היהודים במתרחש, דבר החוזר ונשמע בכל העדויות. בכל זאת היה חלק שניסה להימלט בעזרת ויזות, פספורטים, כריתת אזרחות זרה וכדומה. אך במקום תקוות היציאה מגיא התופת נשלחה – היא ומשפחתה – למחנה וסטרבורק ומשם לראוונסברוק.

דניה

וורנר דוד מלכיאור (ישיבה מס' 35). בילה את ילדותו בקופנהגן. אביו נתמנה ב-1947 לרב ראשי בדנמרק. תיאר את נסיון הגרמנים להטיל על היהודים גורל דומה לזה שבארצות אחרות, אך התגייסותה ההירואית של האוכלוסיה כולה, ובראשה המלך, מנעה את השמדת היהודים והצליחה להבריחם לשוודיה הניטראלית.

נורווגיה

הנרייטה סמואל (ישיבה מס' 36). גבי סמואל הייתה אשתו של הרב הראשי לנורווגיה. סיפרה על גורלה של יהדות נורווגיה תחת שלטון הרצח הנאצי. סיפרה על מעצרו והעלמותו של בעלה; על עזרת המחותרת הנורווגית, שהצילה אותה ואת ילדיה.

איטליה

חולדה קמפניאנו. גבי קמפניאנו, לבית קאסוטו, היא דוקטור למתמטיקה ועתה משמשת מורה למתמטיקה בקבוצת יבנה. סיפרה על החוקים והפגיעות ביהודים ע"י המשטר הפאשיסטי, ובעיקר לאחר שהגרמנים נטלו לידיהם את השלטון ברוב חלקי איטליה בספטמבר 1943. עיקר עדותה נסבה על נדודיה עם ילדיה וילדי גיסתה בחיפוש אחר מסתור. העלתה על נס את טוב לבה של האוכלוסיה. סיפרה על האקציה ברומא ועל הגירושים למחנות ההשמדה.

יוגוסלוויה

ד"ר הינקו סלץ (ישיבה מס' 46). ד"ר סלץ, מיוצאי בלגראד, הוא רופא כללי ורופא שיניים. גויס לצבא עם פרוץ המלחמה ונפל בשבי האויב עם גדודו. תוך סיפורו האישי גולל העד את גורלו של בעל מקצוע חפשי יהודי, ותיאר את תחבולותיו על מנת לא ליפול בידיהם של הרוצחים.

אלכסנדר ארנון (ישיבה מס' 46). היה מזכיר הקהילה בזאגרב, מנהל ארצי של הג'וינט ומזכיר כללי של הוועד הארצי לענייני פליטים. סיפר על גורלם של יהודי קרואטיה, שהפכה ל"עצמאית". רבים מהקרואטים, ובעיקר ה"אוסטשים", אנשי הגדודים הפאשיסטיים בקרואטיה, השתתפו בשוד, בהתעללויות ובטבח היהודים. העד מסר גם מספרים על שוד ורצח ההמונים. פרט מזעזע הוא טבח הילדים שנועדו להישלח לא"י, ב"הסכמת" הנאצים. לעומת זאת תיאר את עזרת הכובשים האיטלקים לפליטים יהודיים.

יוון

יצחק נחמה (ישיבה מס' 47). היה בעל חנות למכשירי כתיבה בסלוניקי. גויס לצבא עם פרוץ המלחמה עם איטליה באוקטובר 1939. תיאר שדידת רכוש וכסף של היהודים. שוד ספרי הקודש. תיאור "מיפקד" של יהודי העיר, על העינויים וההתעללויות שהיו בו, כשבחורות גרמניות צוחקות

מפתחי החלונות ומצלמות. הגרמנים העמידו משמרות של יהודים לאורך מסילת הברזל, כדי למנוע חבלות ע"י פרטיזאנים. עבודת כפייה והפסקתה – תמורת סכום כסף ענקי.

רומניה

פרלה מארק (ישיבה מס' 48). רוקחת במקצועה. הייתה אשתו של הרב הראשי בצ'רנוביץ, מר אברהם יעקב מרק. סיפרה על עמידתו הגאה של בעלה בפני הנאצים ועינוייהם; שרפו לעיני את בית-הכנסת על ספרי התורה שבו, ולבסוף הרגוהו עם כ-160 יהודים אחרים. תיארה את הכנסת היהודים לגיטו. רצח הוריה הישישים שכשלו בדרכם. העדה העלתה את זכרון בנה, שהיה מנגן בצילו למובלים להמתה.

ד"ר תיאודור לונשטיין (ישיבה מס' 48). היה מורה להיסטוריה יהודית ולפילוסופיה בגימנסיה ובקולג' בבוקרשט. ניהל את המחלקה לחינוך בקהילה היהודית בבוקרשט. עתה עובד כחוקר ביד-ושם.

סיפר על רדיפתם ונישולם של היהודים מעמדותיהם ופרנסותיהם, על השוד ע"י "המשטרה הירוקה" של "משמר הברזל". סיפר על הפוגרומים ביאסי ובבסרביה, בהם נרצחו מאות אלפי יהודים. הגירוש לטרנסניסטריה ותיאור המצב ששרר בה. מאמצי ההסתדרות הציונית לעלייה עד חיסולה ב-1942. הטלת קנסות כבדים. עבודת "החלוץ" במחתרת.

סלובאקיה

ד"ר אבלס (ישיבה מס' 49). משפטן במקצועו, פעיל בארגון היהודים בברטיסלאווא. ב-1940 נוסד שם "המרכז היהודי", בו היה מנהל המחלקה להגירת ולעזרה סוציאלית. הפגישה עם הפליטים הראשונים מאוסטריה. קבוצת פליטים מ"שבע הקהילות", שנעזבו על אי חול בדנובה. ההסתה שגברה עם עליית מפלגת הלינקה לשלטון והפגיעות ביחידים. ההתעללות בד"ר פישר וגירושו לגבול ההונגרי. סיפר על המפלגות והאישים האנטי יהודיים, בעיקר אחרי שסלובאקיה הפכה "עצמאית". החקיקה האנטי-יהודית (הגזעית), השוד והרדיפות עם כניסתו של ויסלצני לתפקידו. הקמת מחנות עבודה ביוזמתו של ויסלצני. פגישת העד עם אייכמן. גירושם ובריחתם של יהודים. מתנות ושוחד לויסלצני. ההרג אחר דיכוי המרד הסלובאקי באוגוסט 1944. סופה של העסקנית הדגולה גיזי פליישמן.

ד"ר בדריץ שטיינר (ישיבה מס' 50). עו"ד במקצועו. עבד ב"מרכז היהודי", במחלקה הסטטיסטית. מסר מספרים על המשלוחים וההרג של יהודי סלובאקיה, ועל הרכוש היהודי שנשדד. אימות מסמכים והודעות ויסלצני. קריאת עדות על רצח לידיצה.

אדולף רוזנברג (ישיבה מס' 51,52). היה בעל נגריה בנובה-מסטו נד-ווס, סלובאקיה, שנושל מרכושו. תיאר את ההתעללויות והרדיפות בעירו. נשלח למחנה סרט, וסיפר על שילוחים להשמדה

והרג, משברונר קיבל את הפיקוד עליו. בין השאר סיפר על רצח הרב אונגר, היהודי גרוסמן, גורלו של הרב וייסמאנדל וגורלה של גיזי פליישמן.

פנחס פרוידיגר (פיליפ פון פרוידיגר) (ישיבה מס' 51). סבו של העד היה אחד ממייסדי הקהילה האורטודוקסית בבודפשט. משפחתו היתה ביחסים טובים עם הממשלה. עד 1944 היה ראש הקהילה. העיד על שואת יהדות הונגריה והתחוקה האנטי יהודית בהונגריה. תיאר את גירוש היהודים "חסרי התייבות" לגאליציה. מסר מספרים על ההשמדה ותיאר את השילוחים ל"שירות עבודה" ההונגארי. ישיבה עם מפקדי הנאצים מול לוע האקדח. מאסר האינטליגנציה ואנשי הכלכלה היהודיים ושילוחם של כ-1500 מהם. מכתבו של הרב וייסמאנדל ובקשר עם זה פגישות עם ויסליצני להקלת מצב יהודי הונגריה תמורת שוחד. שוד הרכוש היהודי. פגישתו עם אייכמן, וסירוב אייכמן לשחרר 1500 העצורים המיועדים למשלוח. ריכוז המוני יהודים בגיטאות. מו"מ למניעת השילוחים בעזרת שוחד. הצלת משפחת המיליונר וייס הודות לשוחד של מיליונים רבים, כל רכוש. שמחת אייכמן ומרעיו השותים "לחיים", כשהממשלה ההונגרית נתנה הסכמתה לגירושם. השילוחים להשמדה החלו. גלויות השקר מן הדרך של הנדונים לכליה. דו"ח על הנעשה באושוויץ שהועבר ע"י הרב וייסמאנדל. האולטימטום של ממשלת שוודיה להפסקת הגירוש והפצצת בודפשט. נמנע גירושם של יהודי בודפשט. המאבק בין אייכמן להורטי. אייכמן הצליח בערמה לשלוח להשמדה רכבת מישטארצ'א. מו"מ עם אייכמן על "מכוניות תמורת דם". העד נמלט לרומניה.

ד"ר אלכסנדר ברוזי (ישיבה מס' 52). היה חבר הפרלמנט ההונגרי, ובשנת 1944 מנהל המחלקה בארגון לסיוע היהודי בשם OMYE בבודפשט. סיפר פרטים על פרשת השילוח מקישטארצ'א. מחלקתו של העד טיפלה בכלכלת אסירי קישטארצ'א, לכן ניתנה לעד תעודת מעבר חפשית למחנה וממנו. תיאר את תחבולות הערמה של הנאצים, שמיהרו ושלחו להשמדה 1500 איש מהמחנה לאחר שהוחזרו פעם מדרכם. האנשים נזרקו בברוטאליות על מכוניות המשא, ביניהן זקנות בנות 80.

אלישבע סנש (ישיבה מס' 53). עיתונאית בסלובאקיה. בזמן הכיבוש עבדה עבור עיתון הונגארי. העידה על הגירוש ממיכילובצה שבסלובאקיה, כשראשונות לגירוש היו הבחורות והנשים הצעירות. ברחו להונגריה ונאסרה בבודפשט. תיארה בעדותה את היחס המביש של הגרמנים לנשים. נשלחה עם חברותיה למחנה קישטארצ'א וממנו לאושוויץ.

מרגרט רייך (ישיבה מס' 53). סיפרה על מכתבי בעלה האחרונים, שנזרקו מרכבת הגירוש מקישטארצ'א לאושוויץ. "תבורך היד שתשלח גלויה זו... אלוהים עמכם משפחתי היקרה, אלוהים עמכם, מחבק אתכם והרבה נשיקות, אביכם".

ד"ר מרטין פלדי (ישיבה מס' 53). תיאר את הרדיפות נגד היהודים בעירו אוז'הורוד, קארפאטורוסיה. תשלום כופר. המצב בגיטו שנקבע בביח"ר ללבנים. הסביר כיצד הוטעו היהודים בשאלת גורלם. תיאר את ארגון הטרנספורטים להשמדה, וכיצד נפרד לעולם מאשתו וילדיו, בהגיעם למחנה אושוויץ. "הילדה שלי היתה לבושה באיזה מעיל אדום... והנה נעשתה יותר קטנה ויותר קטנה כנקודה (האדומה). אני הלכתי ימינה ולא ראיתי אותם יותר לעולם". היהודים הוכרחו לכתוב גלויות שקר על מצבם.

ד"ר אריה ברסלאוור (ישיבה מס' 61). עו"ד, היה פעיל במאמצי ההצלה. סיפר על עינויי חקירה ומאמצי היהודים להימלט מצפורני המשטרה בבודפשט. תיאר את "בית הזכוכית" – שם היה המנגנון שטיפל בענייני עלייה, ושימש כמקום מקלט. האספסוף ההונגרי ("הנילשים") השתתף בפרעות ובשוד. נסיונות הצלה בעזרת הצירות השוויצארית. תיאור מצב אלפי האנשים שצעדו את צעדת המוות לגבול (האוסטרי).

לסלי גורדון (ישיבה מס' 62). העד, יליד בודפשט, גורש עם משפחתו לפולין ואחר-כך חזר לבודפשט. מתאר את הרצח ההמוני ביריות ליד קולומיאה. הקרבנות נפלו לקברות ההמונים שחפרו במו ידיהם, כשרוב הנקברים עדיין חיים. העד חזה בעיניו (לאחר שנמלט) בצידי יהודים בקמיניץ-פודולסק, ומתאר את מראה הזוועה של גופות ילדים צפות על הדניסטר. העד נתפס בהונגריה ועונה 3 ימים על מנת שימסור יהודים נחבאים, אך עמד בעינויים. בגיטו קצ'קמט שרפו הגרמנים את כל תעודות היהודים. נשאר יחיד ממשפחתו הגדולה, נמלט אל המחתרת בה פעל עד השחרור.

(ב) מחנות¹

דראנסי ודאכאו

פרופ' ז'וזף וולרס (ישיבה מס' 38). סיפר על המעצרים ההמוניים ומעצרי האנטילינגציה היהודית בפריז. עיקר עדותו של העד נסבה על מחנה המעבר דראנסי ליד פאריז ועל הילדים הקטנים מגיל שנתיים שהובאו למחנה ללא הוריהם, והתנאים האיומים בהם שרו. שילוחם עם עלות השחר של 4000 ילדים למוות.

ד"ר ארנסט גריבר (ישיבה מס' 42,41). כומר גרמני, מחסידי אומות העולם, תיאר את עינויי היהודים במחנה האימים דאכאו. "ביצירתו של דנטה מתואר גיהנום, אך בגיהנום ההוא עוד יכלו לבכות ולתנות. כאן היה גיהנום למיליונים, אשר לא יכלו לא לבכות, אף לא לתנות צרותיהם",

---

¹ פרטים שונים על המחנות, שבאו בבחינת תוספת לעדויות הכלליות, ניתן למצוא בעדותו של ד"ר משה בייסקי (ישיבה מס' 21), על מחנה פלאשוב, של מר יצחק צוקרמן (ישיבה מס' 26) על מחנה קאמפינוס, של גבי קופר (ישיבה מס' 20), בה סיפרה על מחנה אושוויץ, של ד"ר מלקמן (ישיבה מס' 34), על מחנה ברגן-בלזן.

המונים נשלחו למוות בתאי הגאז. הניסויים הרפואיים במחנה. המפלצת הנאצית נרתעה מדברי התוכחה של הכומר. כיצד הציל העד, לאחר שהוחזר מהמחנה, שני צעירים יהודים.

טרזיינשטאט (טרזין)

ויטסלב דיאמנט (ישיבה מס' 45). יליד צ'כוסלובאקיה. היה באחד המשלוחים הראשונים מפאריז למחנה טרזיינשטאט ונשאר בו עד שחרורו ע"י הצלב האדום. חשמלאי במקצועו, הועסק בתפקיד זה גם במחנה. העד מסתיר את התעודות והמסמכים של המחנה, שהועתקו בסתר ע"י חברו פולק, שעבד בחדר הרשום. ביקורו של אייכמן במחנה. הרשום להשמדה – בסדר ושיטה. כיצד נודע על השילוחים לאושוויץ. היהודים לא האמינו לאזהרותיו של העד.

אדולף אנגלשטיין (ישיבה מס' 45). מהנדס. בטרזיינשטאט הועסק גם כפועל שחור. יחד עם חבריו עבד בבניין צריפים, בית כלא ומבנים אחרים. הנשים עברו בפרך. על העד הוטל לבנות גרדום לתלייה, מתאים לשלושה אנשים כאחד. עבד בבניין תאי הגאז בריבלין ליד טרזיינשטאט.

מיידאנק

ישראל גוטמן (ישיבה מס' 63). חבר קיבוץ להבות-הבשן. היה חבר הארגון הלוחם בווארשא והוצא משם אחרי מיגור המרד. סיפר על גילוי הבונקר שלו בגיטו והרעלת היושבים בו בכלור. שילוחו למיידאנק ו"קבלת הפנים" במחנה. מפקדי הבונקר ועבודות הפרך. מצעדי אנשים למשרפות הגאז. בין המובלים למוות ילד בן 10, האוחז בזרועותיו ילד קטן ממנו כשנאצים צוחקים למראה. ההיסטוריון ד"ר יצחק שיפר במחנה. העינויים, שבעשיית הצרכים. התעללות ועינויים במגלבי ברזל. מרבית הקאפו היו פושעים גרמניים. העד הועבר לאושוויץ. המרד במחנה הזה ופיצוץ הקרמטוריום. גבורתה של רוז'א רובוטא, שנתלתה עם עוד 4 בחורות יהודיות. העד השתתף גם במצעד המוות מאושוויץ למאוטהאוזן בסוף המלחמה. היהודים גילו סולידריות למופת ולא הניחו לנחשלים להישאר במקומם ולהרצח.

יוסף רזניק (ישיבה מס' 64). העד, שעתה הוא בעל חנות בת"א, היה בצבא הפולני, נפל בשבי הגרמני, התגלגל בכל מיני מחנות שבויים, עד שהובא ללובלין, מקום בו הועסק עם שבויי מלחמה יהודיים אחרים בהקמת מחנה מיידאנק. העד עבד ב"מחנה המוות" – תעלות ובורות קבר שנחפרו ע"י היהודים. בתעלות – המיתו אנשים תוך השמעת נגינה. פתיחת קברות המוניים ושריפת הגוויות ביער בורקי.

יעקב פרידמן (ישיבה מס' 64). העד, שעתה הוא בעל חנות בת"א, היה בצבא הפולני, נפל בשבי הגרמני, התגלגל בכל מיני מחנות שבויים, עד שהובא ללובלין, מקום בו הועסק עם שבויי מלחמה יהודיים אחרים בהקמת מחנה מיידאנק. העד עבד ב"מחנה המוות" – תעלות ובורות קבר שנחפרו ע"י היהודים. בתעלות – המיתו אנשים תוך השמעת נגינה. פתיחת קברות המוניים ושריפת הגוויות ביער בורקי.

יצחק פרידמן (ישיבה מס' 64). עובד עתה כפקיד בעיריית ת"א. בשנת 1942 היה במחוז לובלין, ועבד כנוצרי אצל איכר פולני. בתור פולני הועבר למחנה מיידאנק. תיאר את מסדרי הבוקר במחנה. סיפר על מנות הרעב והמחלות. הגדר המחושמלת הייתה מקום מועד להתאבדות. תליות – היו מעשה יום-יום. עונשים ועינויים משונים. העד ראה את אייכמן במרכז משלחת שבאה לערוך ביקור. אייכמן ציווה "לסלק את כל ערמת הזבל". שוחרר מהמחנה כנוצרי.

סוביבור

דב פריבר (ישיבה מס' 64). מפקח ייצור בבית-חרושת למנועים. עם פרוץ המלחמה היה בלודז' וברח עם משפחתו לגיטו וארשא. האם התנפחה מרעב במנעה מזון מפיה למען יאכלו ילדיה. העד נמלט מהגיטו, נתפס והובא למחנה סוביבור. במחנה התבצע הכל במהירות עצומה, תוך צעקות. נשים וילדים הובלו מיד לתאי הגאזים. לא חסרה גם התזמורת. האנשים לא האמינו בהשמדה – אפילו בתוך המחנה. היה כלב מאומן לטרוף את העצירים, החולים והעייפים מבין עובדי המחנה הושמדו. השקר והתרמית של הגרמנים. העד הסביר את מבנה המחנה לפי תרשים. על העד היה לגוזז שערות הנשים לפני כניסתן לתאי הגאז. ניתנו פקודות לשיר, לנגן ולרקוד ביום וגם בלילה. הימלר חזה בהמתת המוני נשים. בתי חולים שלמים, ביניהם של חולי רוח – הובאו להשמדה. המשלוח מיבאליסטוק התנגד להשמדה. קצין גרמני אחד ויחיד התפטר מעבודתו מתוך סלידה. העזרה ההדדית הגדולה שבין האסירים, תכנית אחת למרד נתבטלה. תיאור המרד והבריחה.

יוסף בהיר (ישיבה מס' 65). עובד בבנק הפועלים ברמת-גן. היה ילד עדיין כשנתפס עם משפחתו בקומרוב ב-1942. יצא עם אמו ברכבת למחנה ההשמדה סוביבור. בראותו את אמו מחלקת את פרוסת הלחם האחרונה לילדים שבקרן, הבין כי דרכו למוות. תיאר את הכניסה למחנה, את הפרדת האם ואחיו ממנו ושילוחם להשמדה. עבד בסידור בגדים. הריגת הכושלים בעבודה "בלאזרט" זקנים וחולים – נזרקו לקרוניות שהובילו לתאי הגאזים. ביקורו של הימלר במחנה.

יעקב מוסקוביץ (ישיבה מס' 65). שוטר במטה הארצי של משטרת ישראל. נלקח עם משפחתו ב-1942 מהרובישוב למחנה סוביבור. היה אז בן חמש עשרה וחצי. המשלוח הומת ביריות ב"לאזרט". אביו, שהיה נגר, הצילו ממוות. העד הסביר את תפקידם של מבנים ומקומות במחנה לפי תרשים. בין השאר הצביע על "במת הנאומים" ממנה נאמו הנאצים ו"הסבירו" את ה"ההליכים" במחנה. הדרך לתאי הגאז הייתה מוסתרת בירק. רצח אביו לעיניו. רצח עשרים איש כעונש על בריחת שני עצורים. תכנון ובצוע המרד. הצטרפות העד לפרטיזנים ואח"כ לצבא הפולני.

חלמנו

מיכאל פודחלבניק (ישיבה מס' 65). עובד עתה בבית חרושת לשוקולד, היה בעיירת קולו כשפרצה המלחמה. בסוף 1941 נקלח לחלמנו. הכתובות על הקיר בארמון בחלמנו: "איש אינו יוצא מכאן חי..." העצורים יראו לעלות על המכוניות. צעקות המומתים באז בתוך המכוניות. הנותרים בחיים

– חפרו בורות קבר למומתים. האוקראינים עקרו שני זהב והסירו מטבעות מאצבעות הנרצחים. לעתים – קטעו את האצבעות. העד ראה את גווית אשתו ושני ילדיו בין המומתים ושכב בקבר לידם, כדי שיירו בו, אך גורש במכות ע"י נאצי. חבריו לא הניחו לו להתאבד. הבריחה.

מרדכי זוראווסקי (ישיבה מס' 65). תושב גדרה וקצב במקצועו. ב-1944 פונה גיטו לודז' והעד שולח לחלמנו. המגורשים לא האמינו לכתובת שהיתה על דופן קרון שאמרה: "אנו נוסעים בקרונות המוות". הובל למקום סגור, ממנו ראה את השילוחים למוות במכוניות הגאז. עבודתו של העד ב"זונדרקומנדו", בשרפת הגופות ובטחינת עצמותיהן. אמונים בקליעה למטרה בבקבוקים שעל ראשי העצורים. רצח מרבית אנשי ה"זונדרקומנדו".

שמעון סרבניק (ישיבה מס' 66). תושב נס-ציונה, עובד כמכונאי. אביו נרצח לידו, בשעת טיול בגיטו לודז'. כשהיה בן 13 נשלח לחלמנו, שם פגש את אמו. את רגלי העד וחבריו כבלו בשללאות, שלא הוסרו עד לשחרור. רק להזיז את הרגליים אפשר היה. תיאר פיצוץ חווילה על היהודים שבה. הוצאת אנשים במרמה ל"אוויר הצח", לשם רצח. עבד בחילוץ שיני זהב וטבעות המומתים. כל עובד בגויות נרצח לאחר 8 ימי עבודה; העד נורה בערפו ונחשב למת. נמלט פצוע וניצל ע"י הרוסים. עד היום עוברים על העד סיוטים מדי לילה. לדברי העד, השמידו בחלמנו מדי יום ביומו כ-1200 איש.

טרבלינקא

יעקב ורניק (ישיבה מס' 66). בשעה שמר ורניק הובא לטרבלינקא היו שם רק שלושה תאי גאז. עבד במחנה בבניין. לאחר המלחמה צייר תרשים של המחנה ובנה העתק ממנו, המצוי בקיבוץ לוחמי הגיטאות. לפי תצלום הדגם הזה הסביר העד את מבנהו של המחנה ותיאר את מבנם של תאי הגאז, עד 1942 קברו את הגופות ומ-1943 שרפום.

קלמן טיגמן (ישיבה מס' 66). תושב רמת גן, מסגר מכונאי במקצועו. היה בגיטו וארשא, ממנו שולח יחד עם אמו, בספטמבר 1942, לטרבלינקא. מסע העינויים למחנה, כשאוקראינים שודדים את העומדים ליד פתח הקרון. הפולנים רומזים לאסירים כי מגמת פניהם – מוות, אבל "אף אחד לא רצה להאמין בזה", "קבלת הפנים" במחנה. משלוח של ילדים. "הילדים היו חנוקים כמעט, הובלנו אותם לתוך הילאזארט", שם אנשי הס"ס ירו בהם". ה"סדורים האדמיניסטרטיביים", שעל העצורים היה לבצעם לפני ההמתה; מסירת המסמכים, כסף, קשירת הנעליים בחוטים וכו'. הנאצים הוליכו שולל את העצורים. התנגדותו של הטרנספורט מגרודנו להמתה. היו גם "ספרים" לגזיזת שערות הנשים כשהן ערומות. גבורתו של ד"ר פוגרשיצקי. התעללות בגופתו של הרופא לעיני כל העצורים. הכלב ברי – המאומן להתנפל על העצורים. גורל הנמלטים שנתפשו. ההסוואה שבתחנת הרכבת – "שתלו שם פרחים". תכנית ההתנגדות והמרד. בריחתו של העד.

אברהם לינדוואסר (ישיבה מס' 66). תושב גבעתיים עובד במשרד הבטחון כחשמלאי. תיאר את מודעות השקר וההסוואה בתחנת הרכבת. ההרצה, הסרת הבגדים וההתעללויות עם הכניסה

למחנה. שניים בלבד נותרו מהטרנספורט שלו. את העד הפקידו ל"דנטיסט" – המקצוע המציל חיים במחנה – להוצאת שיני זהב מהגוויית. מדי שבוע נשלחו שתי מזוודות, בנות 8-10 קילו כל אחת, של שיני זהב ופורצלן לברלין. יהודי אחד מנע את העד מלהתאבד בדברי כבושין. העד זיהה את הימלר בקבוצת מבקרים. ברח בשעת המרד.

פרופ' דוד וודובינסקי (ישיבה מס' 67). פרופ' לפסיכולוגיה ופסיכיאטריה בניו-יורק. במרד גיטו וארשא היה מפקד מטעם אצ"ל. לאחר נפילת הגיטו, נשלח למיידנק וממנו למחנה בודזין. העצורים – עבדו בבית"ר למוטורים "היינקל". העד עבד במחנה כרופא, היה מפקח על "הניקיון" ליד קבר האחים והיה עליו להבין בשיני זהב. גבורתו של היהודי מאס, שלא פסק מלומר בשעת עינויו "אני לוקח זאת באהבה, אם עלי להיות כפרה בעד עם ישראל אני לוקח זאת באהבה". באוכוויץ, יהודי מומר, שנתלה על כי לא מסר על בריחת יהודי, חזר ליהדות עם מותו. מחנה בודזין ניצל מהשמדה למרות רצונו של אייכמן. אפיית מצות במחתרת והעברתם על גופותיהם של העצורים.

אושוויץ

יוסף זלמן קלינמן (ישיבה מס' 68). בהיותו בן 14 הובא לאושוויץ עם אביו, אמו ואחותו הקטנה. האב הופרד מבניו לעולם. הנערים היו מתגנבים אח"כ לצריף "הזונדרקומנדו". גבורתו של נער בן 14, שלא הוציא הגה למרות שהוכה 50 מלקות, על שהביא סידורי תפילה. "זה היה כדאי", ענה. בערב רה"ש הפריד ד"ר מנגלה במיסדר בין החלשים לחזקים, ואת החלשים, כ-1000 במספר, שלח להשמדה. ביום כפור מיין ד"ר מנגלה את הנערים לפי גובהם, וכל הנערים שראשם לא הגיע לקורת שער שהושמה לפי פקודתו, נדונו להשמדה. הנערים התאמצו, בכל מיני תחבולות, להגביה את קומתם. הייתה שיטה להשמיד דווקא ביום חג לישראל. 3,000 נערים הושמדו באותו קיץ באושוויץ. מאותו משלוח, בן 1100 איש, נשארו בחיים 50.

יהודה בקון (ישיבה מס' 68). תושב ירושלים, צייר ומורה לציור ב"בצלאל", היה בן 14, כשהובא ב-1943 עם הוריו ואחותו מטרזיינשטאט לאושוויץ. רק הוא נותר בחיים.

במחנה כפו על העצורים לכתוב גלויות מרמה. הועבר ל"מחנה המשפחתי" שנועד לבאי טרזיינשטאט. מדריך הנוער, פרדי הירש, ארגן את חיי הילדים. התקיימו לימודים. הילדים ידעו שבכרטיסיהם רשום "S.B." (טיפול מיוחד, כלומר – המתה בגז) לאחר שישה חדשים". הם מצאו דרך לעקוף את הדרישה לכתוב גלויות מרמה והודיעו לטרזיינשטאט על הגורל הצפוי להם.

העד הכיר את משפחת יעקב אדלשטיין. מפי הגב' אדלשטיין נודע לעד כי אייכמן הבטיח לה להפגישה עם בעלה. הם נפגשו בפתח הקרמטוריום. מנגלה מיין מי למוות ומי לעבודה. זקנים, אימהות וילדים – דינם למוות. העד ראה בהובלת הנידונים לתאי הגאזים, וביניהם משפחתו. "נפרדנו כל אחד, מהקרובים שהיו לו. ניסינו להעמיד פנים ואמרנו שבודאי נתראה..." המדריכים של הילדים, שלא רצו לראות ברצח חניכיהם, איבדו את עצמם לדעת. "ליד פתחי תאי הגאז – שרו את התקווה". היו אנשים, בעיקר זקנים, שגם באושוויץ עצמה לא האמינו שישלחו אותם

להשמדה. טיפול בפצועים ובגוססים על מנת לתלותם קבל עם ועדה לקול נגינת תזמורת. העד חזה במרד ע"י הקרמטוריום, שלא הצליח במלואו. השתתף בחורף 1945 במצעד המוות למאוטהאוזן, בו אבדו רוב הצועדים. העד ראה אנשים אוכלים בשר אדם לאחר הפצצה. אחרי שחרורו – שקל העד 30 ק"ג. ציורים שצירו ע"י העד הובאו בפני השופטים.

אלפרד אופנהיימר (ישיבה מס' 68). תושב לוקסמבורג מאז 1926. ב-10.5.40 פלשו הגרמנים. שדדו את כל רכוש היהודים – מלבד זוג נעליים אחד, חולצה אחת וזוג לבנים אחד. לאחר מעצר שולחו היהודים למחנות ההשמדה. הרצח ברכבת השילוח. בכניסה למחנה אושוויץ יעץ לו עצור ותיק שיודיע על עצמו כצעיר בריא ובעל מקצוע. תנאי המגורים האיומים במחנה. עינויי המסדרים. עונש מוות על שנמצאו כמה תפוזים בבגדיו של אסיר. בבגדי העד נמצא תפוז אחד, והוא נתלה בידיו לכמה שעות. הסלקציה להשמדה. מצעד המוות למחנה בלכהאמר. העד ניצל הודות לידידו שתמך בו. הצבא הסובייטי שחרר את העד וידידיו. בנו של העד הומת בתאי הגאז בבירקנאו.

ד"ר אהרון ביילין (ישיבה מס' 69). תושב ת"א ורופא במקצועו. בפברואר 1943 גורש העד מביאליסטוק לאושוויץ, ברכבת בה היו כ-5,000 יהודים. באושוויץ ערך רופא נאצי, ד"ר רודה, סלקציה. מי לחיים ומי למוות, כשהוא שורק את "ריגולטו". את הנשארים העבידו בפרך, ובעיקר האינטליגנציה. בלילות – היתה הצפיפות על גבי הדרגשים איומה. כל חולה שחומו עלה על 37.5 מעלות, הומת למחרת. טיפול רפואי במחנה כמעט שלא היה אפשרי והתחבשות היו מנייר. מגיפת טיפוס הבהרות הייתה המחלה הנפוצה ביותר. נפוצות היו גם מחלות אחרות, כגון שלשולים, גרדת. יהודי מערב אירופה שהובאו למחנה לא האמינו בנעשה. ד"ר ביילין מהולנד, האמין שיפגוש שוב את באשתו וילדיו שהופרדו ממנו. כעבור שבועיים התאבד. רצון החיים והנקמה של יהודי מזרח אירופה היו חזקים יותר. היו כתובות על הקירות בשפות מזרח אירופאיות שדרשו נקמה. העד קרא לפני השופטים שיר, שנכתב במחתרת והיה פופולארי מאד במחנה: "מפלצות וברברים, על קבריהם נעמיד ספינקס שיצעק לנצח: לינכס, לינכס, לינכס" ("שמאל – שמאל", רמז לצעדות ללא סוף באושוויץ).

בתפקידו כרופא במחנה טיפל העד במשלוח של 13,000 צוענים, שנכנסו בשירה, ריקוד ונגינה למחנה ובברכות "היל היטלר". אסירה צועניה סירבה להיבדק אצל העד, כי היה יהודי. בין הצוענים פרצו מחלות לא מוכרות. ד"ר מנגלה ביקש מד"ר אפשטיין, שיעשה עבודה מדעית שתתפרסם בשמו (של מנגלה) וע"י כך יאריך את חייו. אך ד"ר אפשטיין סירב. ה"גבלס קאלנדר" פירושו היה, שבכל חג של ישראל העבירו את החולים והמוזלמנים (הנחלשים) לתאי הגאז. ביום הכיפורים נתפסו רבים בשעת "כל-נדר" ונשלחו להמתה.

רעיה כגן (ישיבה מס' 70). תושבת ירושלים ועובדת משרד החוץ. ב-1937 באה מווילנא לפאריס, כדי להכין עבודת דוקטוראט בהיסטוריה. נעצרה בצרפת ב-27.4.42, והועברה לאושוויץ. כאן הוטל עליה לעבוד ב"מחלקה הפוליטית", ה"פוליטישה אבטיילונג", של המחנה, שעסקה בתפקידי ביטחון ובתפקידים אדמיניסטרטיביים. העדה הסבירה את דרך הרישום במחנה. לכל אסיר היה

תיק אישי. בטפסים מיוחדים צוינו גם ה"פשעים" והעונשים שהוטלו עליו. את הפטירות רשמו בדרך של שקר והסוואה. לפי הכרטיסיה לא הרגו ולא הוציאו להורג באושוויץ. את הכרטיסיה של המומתים בגאז, עם הסימון S.B. (טיפול מיוחד) על כל כרטסת – השמידו. לאנשים שהועברו ישר לתאי הגאז – לא נערך כל רישום, כאילו לא היו קיימים כלל. גם מצב השיניים, שיני הזהב והפרוטזות, נרשם בכרטיס האישי של העציר. מהעבודה היה צורך להביא מכסת מתים קבועה מדי יום. לא היה אף מקרה אחד של שחרור יהודי מהמחנה. לילי טנפּלר, שהייתה קאפו הגונה מאוד, הוצאה להורג בגלל מכתב שכתבה לידידה. מאלה צימטבאום, שגם היא הייתה קאפו, עזרה באומץ לב לרבים במחנה. נמלטה מהמחנה, נתפסה עם חברה, עמדה בגבורה בעינויים ונשלחה לקרמטוריום. בפברואר 1943 הופסק רישום היהודים, כי היו מתים רבים כל כך – כביכול נורמליים – שלא הייתה כל אפשרות לרשום. היה צורך גם לשנות את שיטת הרישום – כי המספרים גדלו.

העדה תיארה גם את מרד ה"זונדרקומנדו", שלאחריו הגיעו 96 תעודות פטירה למילוי. לפני בוא הרוסים – אספו את התעודות ושלחו לשריפה. לפי הרישום ותעודות הפטירה – הושמדו מיליונים באושוויץ.

אסתר גולדשטיין (ישיבה מס' 70). חברת משק כפר רופין. ב-1944 גורשה מקארפאטורוסיה עם הוריה, שלוש אחיותיה ואחיה לאושוויץ. האחיות והאם נשארו בחיים. שני ילדי אחותה ואמם – אחות העדה – הושמדו. תיארה כיצד נלקחו מאחותה ילדיה בכוח. פעם בשבוע היה הרופא המפלצת, ד"ר מנגלה, מבקר את הנשים, שעמדו ערומות לפניו. את החלשות היה שולח לגאז. אותה שעה הייתה התזמורת משמיעה לעיתים את נגינתה. הצפיפות בבלוקים הייתה איומה.

ורה אלכסנדר (ישיבה מס' 71). מבקרת אמנות. נולדה בסלובאקיה ועתה תושבת נס ציונה. ב-1942 הופיעו בעיתונות הסלובאקית מאמרים ותמונות, בהם תואר גורל מגורשי סלובאקיה לפולין באור ורוד. באפריל 1942 שולחה לאושוויץ. היה זה מחזה אימה לראות לראשונה את הנשים "תושבות" אושוויץ. כעבור זמן קצר – גורלה היה דומה וכולה כוסתה בכינים. העדה מונתה ל"בלקאלסטה" (ממונה על הבלוק), ובתפקיד זה עזרה לעצורות והצילה נשים ממוות. כשחלתה, נכנסה ל"בית-חולים", אך כשראתה שהנשים – מכירותיה – יושבות מתות מסביב לקירות, נמלטה מהמקום. העדה הסתכנה בגנבת אוכל וסבון כדי לעזור לעצירות. ראתה את ד"ר מנגלה ואת שני התאומים שתפרם יחדיו בניתוח. משבא טרנספורט נשים הונגריות – מיהרה העדה והדריכה אותן ב"הלכות" אושוויץ. ילדה שנמצאה בבלוק הנשים – נזרקה לאש. האם תלתה עצמה על הגדר המחושמלת. מדי יום ראתה העדה מתים על גדר החשמל.

נחום הוק (ישיבה מס' 71). תושב חיפה. ב-1944 שולח מטרסילוואניה לאושוויץ עם הוריו, שלוש אחיותיו ואחיו. רק העד נותר מהם בחיים. עם כניסתם למחנה הלבישו אביו במעילו הארוך, כדי שייראה מבוגר. האב עצמו הופנה שמאלה – להשמדה. שלושה ימים לפני שמחת-תורה נערכה סלקציית ילדים להשמדה. הילדים תכננו בריחה מצריף המעצר שלפני ההשמדה. נמלטו ונתפסו.

משהביאו להם תפוחי-אדמה מבושלים וחמיצה, שפכו זאת הילדים על הרצה לעיני מפקד המחנה. משסירבו הילדים לצעוד לקרמטוריום, החלו יורים ברגליהם. באולם הראשון – נדרשו לתלות את בגדיהם על מסמרים הקבועים בקיר. רק לאחר שהחלו יורים בהם – התפשטו הילדים וזרקו בגדיהם על הרצפה. חלק מהילדים החל לשיר. כשנכנסו לאולם החשוד, תא הגאז, החל הבכי... לפתע – נפתחה הדלת, מפקד המחנה בחר חמישים נער לעבודות כפייה. השאר כ- 1000-900 נערים – הוכנסו שוב לתא הגאז.

גדליה בן צבי (ישיבה מס' 71). צייר ותושב עין-הוד. גורש מסלובקיה למיידנק, ומשם ואשוויץ. היה זה טראנספורט מיוחד של רופאים ונערים מתלמידים, שהעד היה אחד מהם. משהגיע למחנה – עבר מעצר קרנטינה למשך 4 ימים, שבהם לא בא אוכל ומשקה לפיו. "גנבו" ממזונו של הכלב, מזון שהיה טוב משלהם. כשעבד בהעמסת מתים – קיבל תוספת, מין משקה, "קפה", בערב. לעובדים שיצאו אל מחוץ למחנה נאסר לנעול נעליים, ומשנפצעו רגליהם בחצץ – נשלחו לתאי הגאזים. פעם – פעמיים בשבוע היו הוצאות המוניות להורג. אחד העונשים האיומים היה – להכנס לתא העמידה, אליו היו נכנסים שלושה אנשים יחדיו. העד נענש בעמידה בתא זה במשך שלושה ימים ושלושה לילות. העד צורף לקומנדו "קאנאדה", שעסק במיון חפצים ודברי מאכל של אלה שנלקחו להשמדה בבירקנאו. לצורכי חיטוי – השתמשו בגאז ציקלון. במכוניות הצלב האדום הועברו מיכלי גאז זה מהמחסנים שבמחנה אל תאי הגאז. כל שבוע העמיסו העד וחבריו 20 קרונות משא גדולים של חפצים. טיפלו בבגדים, איזורו ופרמו אותם, שמא ימצאו בהם דברי ערך. למרות החיפושים המבישים והעינויים, ולעתים המוות, שהיו מלווים אותם, הצליחו העד וחבריו להגניב בגדים וחפצים לעצירים, וכן רפואות, ויטמינים ומשחת שיניים – ששימשה כדבר מאכל, למריחה על הלחם היבש. אחד הטרנספורטים האיומים ביותר שהגיעו לאשוויץ, היה זה מבנדין-פולין. רבים היו תלויים על סורגי החלונות – שם נורו בנסותם לברוח. בקרונות הדחוסים עד לאימה, היו מתים וחיים יחדיו. הנאצים צחקו צחוק פראי למראה. האנשים היו מפותלים זה בזה, וכשמשכום – ירד מעליהם עורם. ילדה בת 10, שיצאה מתוך ערימת מתים והתחילה ללכת – נורתה ע"י נאצי. ילד הספיק לקראו "שמע ישראל" לפני שירו בו.

העד הועבר למחנה שטוטהוף, במקום שעסקו הוא וחבריו בעבודות פרך. תוך ימים ספורים – מתו רוב אנשי המשלוח. כל מי שישב לנוח – קפא במקום. המצב הסניטרי היה איום ומגפות השתוללו ללא הרף. בתוך השלג והכפור ישבו נשים המכוסות רק בשמיכה, צריפם היה ללא גג, והן קפאו ומתו באותו מקום. העד היה בין הצועדים בצעדת המוות משטוטהוף, שנמשכה 5 ימים. העד נמלט והסתתר עד בוא הרוסים.

ביער

שלום חולבסקי (ישיבה מס' 73). חבר קיבוץ עין-השופט. היה בבית הוריו בניישרז'ה – ביילרוסיה – כשפרצה המלחמה. ב-1942 התקומם גיטו ניישרז'ה, כשהגרמנים והליטאים רצו להוציא את היהודים להורג. לאחר הקרב העלתה המחותרת את הגיטו בלהבות. העד ברח ליער, שם מצא שרידי משפחות וקהילות יהודיות. העד וחבריו ניסו להשפיע על יהודי הסביבה להימלט ליער, אך

הפחד מפני תגובת הגרמנים נגד ידידים ובני משפחה ששרדו, או נגד הגיטו כולו – הרתיעו רבים. גם המחסור בנשק מנע מיהודים לעשות דרכם ליער. העד וחבריו הצליחו לשחרר אסירי מתנה עבודה. היהודים ביער היו בפלוגות לוחמות ובמחנות משפחתיים. העד תיאר את החיים במחנות משפחה אלו. הפרטיזנים נקטו בשיטת מלחמה של "פגע וברח". כדי להמלט מהצבא הגרמני, שהקיף את היער, נדדו הפרטיזנים, כשהם מגינים על ילדים, זקנים ונשים במשך חודשים. משהחלו לשחרר את העיירות – מצאון כבר ללא יהודים.

פגישת אנשי החי"ל עם שרידי המחנות

עו"ד חוטר ישי (ישיבה מס' 73). העד שירת כקצין בגדוד השני של החטיבה היהודית הלוחמת – החי"ל. ארגון מטעם "עליה ב'" את הפעולה של הבריגאדה לחיפוש יהודים והגשת עזרה להם. מונתה כעין ועדה רשמית לכך, אך הפעולה חרגה הרבה ממסגרת זו. היהודים בהם נפגשו שקלו בדרך כלל שלושים וכמה ק"ג. משהופיעו החיילים לראשונה במחנה, הוקפו המון של יהודים, שנשקו את המגן-דוד, את נעלי החיילים המאובקות. היו קשיים רבים בארגון הניצולים. הם היו חסרי תעודות; היו נודדים ומחפשים, אולי שרד מי ממשפחתם. מבחנה סט. אוטיליין היו הניצולים כה חלשים, עד כי כמעט ולא יכולים היו לדובב את שמם. הבריגאדה פרסמה חוברות קטנות, רשימות ראשונות של שמות הניצולים. שלושה שבועות עברו מיום הניצחון עד בוא הבריגאדה אל הניצולים, ורבים אבדו בדרכם באלמוניותם, בחולשתם. באותו זמן רצחו תושבי עיירות יהודים שחזרו אליהן, מחשש פן ידרשו את רכושם חזרה. מ-32,000 הניצולים בטרזיינשטאט מצאה הבריגאדה רק 4,000; היתר חזרו או הוחזרו. ל-4,000 אלה הראתה הבריגאדה את דרכם.